

Ukrainos visuomenės regioninė tapatybė: socialinis-humanitarinis diskursas

JAROSLAVA VERMENYČ

Daktarė, profesorė, vyriausioji mokslo darbuotoja

Ukrainos nacionalinė mokslų akademija,

Ukrainos istorijos institutas,

Istorinės regionalistikos skyriaus vedėja

(Kyjivas, Ukraina)

✉ verrosla@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4445-9492>

ABSTRACT. The purpose of the article is to review the development of regional studies, to understand the strategies of geopolitical dynamics in the Ukrainian space, civilizational and cultural features of regional development, complex interdependencies between national and regional dimensions of the historical process. Attention is paid to the regional problems in Ukraine, related to the specificity of regional identities, different socio-cultural values and mental stereotypes. The application of methodological approaches of regionalism is seen as the most appropriate tool both for clarifying the conflict dimension in the formation of Ukrainian identity in the past, and for finding a constructive solution to the problem of “conflict of identities” in modern conditions. It has been proven that the scientific space of modern regional history is an acceptable field for the analysis of regional societies, the economic and demographic situation in the regions, individual and group, social and territorial identities, and local political and cultural preferences. It is emphasized that during the post-war recovery in Ukraine regional characteristics took on a role of system-forming norms and structural and functional determinants that effectively stimulate and strengthen the reconstruction processes in the regions and condition the formation of a nationwide safe spatial environment.

KEYWORDS: Ukrainian society, regional identity, regional conflicts, regional history, self-identification, regionalism, security environment.

Įvadas

Pagrindinė Ukrainos regioninių problemų konfliktiškumo priežastis yra objektyvus jos nacionalinės egzistencijos polifoniškumas. Žvelgiant į istorinę retrospektyvą, Ukrainos geopolitinė erdvė formavosi nestabiliame kontekste, kurią lėmė ir aštri konfrontacija su kaimyninėmis valstybėmis. Sudėtinga įvairių regioną formuojančių veiksnių – viena vertus, geopolitinių, etninių ir istorinių, kalbinių ir kultūrinių, religinių ir, kita vertus, ekonominių, politinių, demografinių – sąveika lėmė specifinio tipo tarpregioninius ir santykinai silpnus „horizontalius“ ryšius. Dėl Ukrainos valstybingumo nebuvimo ir susikaldymo „centro ir regiono“ vertikalė formavo pastarojo pobūdį daug labiau nei natūralus tarpregioninis keitimasis ištekliais ir kultūrinėmis vertybėmis.

Tai, kad dabartinės Ukrainos teritorija susiformavo iš dalių, šimtmečius gyvavusių skirtinguose valstybiniuose dariniuose, akivaizdžiai paveikė ne tik jos regioninę struktūrą, bet ir regioninę identitetą. Vystydamasis skirtingų valstybių sudėtyje, ukrainiečių etnosas ne tik patyrė didelę asimiliacinę rusų, lenkų, austrų, vengrų ir kt. įtaką, bet ir turėjo prisitaikyti prie jam primestų erdvinio vystymosi formų. Šiuolaikiniai Ukrainos regionai vienas nuo kito skiriasi ekonomine ir socialine struktūra, visuomenės nuostatomis, turi skirtingas išorines orientacijas ir susiduria su specifinėmis etnoreliginėmis problemomis. „Amžinieji“ klausimai „Kas mes buvome?“, „Kas esame?“, „Kuo siekiame būti?“ vis iš naujo išskyla Ukrainos regioninėje erdvėje. Visuomenės raidos dinamiką iš esmės lemia potenciali įtampa tarp tautos istorinės patirties ir jos siekių perspektyvų: nepakankamai apgalvota praeities patirtis skatina kurti nerealius ateities projektus ir strategijas. Identiškumo problemos aktualizavimas ilgame „savimonės“ procese yra patikimas būdas rasti atsakymus į kankinantį ukrainiečių tautos apsisprendimo klausimą.

„Regioninės tapatybės“ sąvoka akademiniam diskurse atsirado palyginti neseniai, XX a. pabaigoje. Politines prielaidas jos sklaidai posovietinėje erdvėje sudarė visuomenės sąmonės regionalizacija, susijusi su pilietinės tapatybės krize žlugus Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungai (SSRS). Kognityvinės prielaidos, pasireiškusios tiriamojo dėmesio perkėlimu iš laiko į erdvę, tapo pasaulinėmis tendencijomis. Tapatybės krizės, kylančios žlungant imperinio tipo valstybinėms struktūroms, sukuria palankią terpę įtvirtinti tapatybes, artimesnes individo asmeninei erdvei. Tarp tų, kurių pagrindą sudaro teritoriškumo paradigma, tokios tapatybės atspindi išraiškingą lokalų koloritą – regioninį ir vietinį.

Regioninė tapatybė visada tam tikru mastu atspindi realius regioninius interesus. Tačiau dar labiau ji parodo tipiską regiono suvokimą. Apskritai, „įsivaizdavimo“ idėja, pateikta Benedicto Andersono, gali būti laikoma regioninės tapatybės konceptualizavimo pagrindu. Michaelo Keatingo vizijoje ji yra pagrindinis regiono kaip socialinės ir polit-

inės erdvės ir institucinės sistemos kūrimo elementas¹. Po regioninio tapatumo „skėčiu“ koegzistuoja įvairių tipų tapatybės – kultūrinės, etninės, kalbinės, religinės, sukuriančios tam tikra prasme prieštarinę, kai kuriais atžvilgiais darnią įvairovės vienybę. Regioninio identiteto ir jo sudedamųjų dalių socialinės sąveikos formos gali būti vaizduojamos trumpalaikiu „skirtumų harmonijos“ idealu, tačiau šio idealo antipodas gali būti socialinis konfliktas. Jį gali sukelti laipsniški arba staigūs ir netikėti socialinės ekonominės, politinės, dvasinės kultūrinės, socialinės psichologinės situacijos pokyčiai².

Regioninių bendruomenių erdvinis ir teritorinis identitetas įgyja konfliktogeninių bruožų ir tampa svarbiu politinio gyvenimo veiksmu „daugiakultūriose visuomenėse“, kuriose gyventojų grupės skiria tam tikri, pirmiausia socialiniai kultūriniai ir ideologiniai, skirtumai. Šiuos skirtumus lemia tiek ilgalaikiai, tiek trumpalaikiai veiksniai. Pirmieji apima gyvenviečių tinklo ypatumus, etninę sudėtį, religingumą, istorinę tapatybę, požiūrį į demokratiją ir totalitarizmą, unitarinius ar autonomizmo stereotipus. Trumpalaikiai veiksniai – regiono elito interesai, informacijos išteklių išdėstymas, erdvės konfigūracija ir vykstančių politinių procesų įtaka. Šių veiksmių sąveika sukuria „regioninės plėtos modelį“ – savotišką regiono „socialinį kultūrinį kodą“, nuo kurio priklauso atkuriamo regioninio identiteto tipas³.

Teritorinių ryšių stiprumo ir teritorinių interesų stiprumo sąvoka yra esminė regioninei identifikacijai. Anot Larisos Nagornajos, į regioninio identiteto sąvoką galima žvelgti iš įvairių perspektyvų – kaip į sociopsichologinį priklausymo regioninei bendruomenei jausmą, kaip į tam tikrą resursą, apibrėžiantį teritorijos vaidmenį ir vietą bendroje nacionalinėje erdvėje, ir kaip į taktinį ginklą vietos elito rankose. Jo politinė įtaka priklauso ne tiek nuo tarpregioninės „sanglaudos“, kiek nuo tautinės tapatybės stiprumo ar silpnumo⁴.

Specialistai atkreipia dėmesį, kad yra dviejų tipų prielaidos regioninei tapatybei susiformuoti. Kultūrinės prielaidos sukuria regiono istorijos, papročių, mitų, kalbos, religijų ypatumai. Būtent šiuo kultūriniu pagrindu formuojasi Europos regionų regioninė tapatybė. Antroji regioninės tapatybės formavimosi paskata gali būti socialinis ir ekonominis spaudimas, atsirandantis dėl ekonominio išsivystymo skirtumų tarp regionų. Politiniai reikalavimai kyla ne tik iš tradiciškai probleminių regionų, bet ir iš tų, kurie laikomi

¹ Michael Keating, *The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 1998, p. 67–75.

² Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості [Etnopolitiniai procesai Ukrainoje: regioniniai ypatumai], Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2011, p. 46–47.

³ Олександр Стегній, „Регіональний чинник розвитку політичної культури населення України“ [„Regioninis veiksnys Ukrainos gyventojų politinės kultūros raidoje“], in: *Соціологія: теорія, методи, маркетинг* [Sociologija: teorija, metodai, rinkodara], 2005, nr. 3, p. 94–122.

⁴ Лариса Нагорна, *Регіональна ідентичність: український контекст* [Regioninė tapatybė: Ukrainos kontekstas], Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008, p. 72–80.

klestinčiais, bet jaučiasi esantys kokioje nors nepalankioje padėtyje. Abiem atvejais binarinė logika „mes – jie“ ir „priešo paieškos“ gali regioninei tapatybei suteikti agresyvų pobūdį.

Kuo paaiškinama didelės Ukrainos visuomenės dalies „išsklaidyta“ identifikacija, jos noras tapatintis su vienu ar kitu vertybiniu-simboliniu branduoliu? Kokie istoriniai ir geopolitiniai veiksniai lėmė tokią padėtį? Kaip Rusijos agresija paveikė visuomenę ir viešąją nuomonę? Ir kaip jie savo ruožtu paveikė nacionalinę ir regioninę tapatybę? Labai svarbu išnagrinėti šias problemas. Akivaizdu, kad jokia šalis nėra monolitinis darinys, jose esama įvairių skirtybių – gyventojų sudėties, kultūrinių ypatumų, įsitikinimų, viešosios nuomonės. Vienintelis būdas visuomenėje sukurti „polifonišką“ ir bendrakūrybišką atmosferą, savotišką „kūrybinę sferą“, yra atviras visų politinių veikėjų dialogas ir polilogas. Tokiomis aplinkybėmis būtent iš socialinių ir humanitarinių mokslų visuomenė tikisi aiškių atsakymų į klausimą, kaip ir kodėl interesų ir vertybių konfliktai, net nepradėję socialinio dialogo, greitai peržengia visus įmanomus civilizacinius rėmus ir virsta terorizmo apoteoze. Iš svarbiausia – ar yra ryšys tarp didėjančių grėsmių ir gebėjimo jas suprasti moksliskai?

Regionų istorija kaip diskusijų erdvė

Kadangi pasaulio erdvinė struktūra niekada nebebus tokia, kokia buvo praėjusiame amžiuje, regioninė analizė turi būti grindžiama moderniais, iš esmės atnaujintais pagrindais. Jei kalbėtume apie pagrindinius atsinaujinimo parametrus, pagal juos, reikėtų atsakyti linijiškumo ir vienareikšmiškumo. Dabar visuomenė suvokiama kaip disipatyvių sistemų, kurios, savaime organizuodamosi laike ir erdvėje, sukuria daugybę skirtingų socialinės būties formų, visuma. Norint suprasti Ukrainos visuomenės regioninę specifiką, reikia naudoti lyginamuosius metodus ir reprezentuoti istorinį procesą makro-, mezo- ir mikrolygmenimis, o į regioninius iššūkius būtina veiksmingai ir laiku reaguoti.

Atrodo, kad dabartinė istorijos mokslo padėtis sąlygoja nuoseklios regioninės istorijos sistemos kūrimą tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu mastu. Tačiau kad ir kaip būtų keista, būtent regioninės istorijos conceptualizavimas yra „silpnoji grandis“ istorinio pažinimo grandinėje. Nepaisant to, kad jis dažnai naudojamas, jo kontūrai gana neryškūs, įmantriai derinami: istorinės žinios apie tikrus ir „įsivaizduojamus“ regionus; „už centro“ dirbančių istorikų darbai; atskirų gyvenviečių istorija, persikėlimas, susisiekimo priemonės; sudėtinė bendros istorijos dalis, orientuota į atskirų regionų problemas. Regionų istorijos dalykinį lauką praplečia sienų, pasienio teritorijų, regioninės sąmonės ir atitinkamų tapatybių formavimosi procesų istorija, atskirų teritorijų „įvaizdžių“ tyrimai. Galiausiai „regioninės istorijos“ sąvoką galima suprasti kaip išsišakojusį regioninės erdvės tyrimą su ekskursais į susijusias socialinių ir humanitarinių žinių sritis – socialinę psichologi-

ją, kultūros studijas ir konfliktų studijas. Tačiau vargu ar vokiečių Zeitraum tokiu būdu ras požiūrį, kuris regioninės erdvės ir istorinio laiko santykio problemą iškeltų už įprastų metaforinio modeliavimo rėmų.

Mokslinis regioninės istorijos apmąstymas šiuo metu įgyja disciplinuotas formas, ir tai suteikia pagrindo optimistinei išvadai, kad pirminis konceptualizavimo etapas yra peržengtas. Tačiau vis dar lieka daug erdvės diskusijai. Daug įdomių nuomonių ir teisingų pasiūlymų buvo išsakyta, visų pirma, Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos Ukrainos istorijos instituto Istorinio regionalizmo skyriaus dvylikos mokslinių straipsnių rinkinio Ukrainos regionų istorija (Регіональна історія України) numerių puslapiuose. Klausimas „kas yra regiono istorija?“ šiose diskusijose buvo iškeltas kelis kartus, tačiau taip ir nesulaukė vienareikšmio atsakymo. Šiandien jis ir toliau sprendžiamas vadovaujantis skonio preferencijomis arba intuicija: priklausomai nuo tyrėjo požiūrio, tai gali turėti įtakos tam tikros regioninės visuomenės istorijai ar jų visumai ir apskritai bet kokiai istorijai „už centro ribų“, vietinių istorinių mokyklų veiklai. Apibendrintai sisteminiu požiūriu regioninės istorijos sąvoka apima apibrėžtos ribotos teritorijos ir jos teritorijoje esančių gyvenviečių istoriją (teritorinis-erdvinis požiūris); tam tikros teritorinės ir intelektualinės žmonių bendruomenių veikimo erdvės istoriją (sociologinis požiūris); regioninio mentaliteto analizę istorinėje retrospektyvoje (aksiologinis požiūris); erdviškai apibrėžtą istoriografinio pažinimo produktą (kultūrinis, intelektualinis požiūris); regioninių studijų sistemos formavimosi istoriją (istoriografinis požiūris); diskursyvių praktikų, regioninės tapatybės ir vietinės sąmonės tyrimą (politologinis požiūris).

Regioninė istorija ieško nišos, siūlydama savus „vietų“ tyrimo metodus, akcentuodama regiono, kaip sociokultūrinės visumos, retrospektyvinio tyrimo ir demogenezės procesų jame prioritetus. Dėmesys sutelkiamas į visuomeninių procesų tyrimą mezolygmeniu, kuris yra tarpinis tarp nacionalinio ir vietinio lygmens. Remdamasi „provincializmo“ istoriografijos pasiekimais, istorine ir socialine geografija, antropologija, etnologija, urbanistika ir kitomis susijusiomis regioninės analizės disciplinomis, savo mokslinę erdvę kuria būtent tarpdisciplininėse sandūrose. Ją domina ne tiek faktai, artefaktai ir mentifaktai, kiek apibendrinti jų tipai ir ypač konkrečios regioninės kultūrinės tradicijos.

Šiuolaikinė politinė praktika, susijusi su naujos Europos erdvės formavimusi, reikšmingai koreguoja regioninės istorijos dalykinės srities apibrėžtį. Viršvalstybinių valdymo formų ir tarpvalstybinio bendradarbiavimo formavimosi procesai ir mechanizmai padeda apmąstyti regioninę specifiką ir tarpvalstybinį kontekstą. Kai, pavyzdžiui, Europos regionai tyrinėjami istoriniu aspektu, sąvoka „regiono istorija“ gali būti teisėtai taikoma ir tarpvalstybine prasme. Tarpvalstybinei erdvei reikia skirti daugiau dėmesio būtent dėl regioninės tapatybės ir kultūros formavimosi bei demografinių, ekonominių ir politinių sferų asimetrijų. Tai dualistinis reiškinys, apibūdinamas ir kaip kontaktinė zona tarp kelių

pasienio zonų, ir kaip mentalinis konstruktas, atsiradęs dėl pasaulinės integracijos procesų transformacijos ir šiuolaikinės valstybės, tautos ir teritorijos triados sampratos su-naikinimo.

Erdvinė istorijos mokslo dimensija visada buvo sunkiai formuojama: tam įtakos turėjo politinis spaudimas, skirtingų mokyklų nenuoseklumas ir bendras regioninio požiūrio nuvertinimas politinės ir etninės istorijos tyrimuose. Ukrainoje tai dar labiau apsunkino teritorinis susiskaidymas, taip pat sovietinei istoriografijai būdingas polinkis ieškoti bendrųjų dėsningumų ir neidentifikuoti vietinių ypatumų. „Vietiniai“ užsiėmimai buvo laikomi ne tik mažai vertingais, bet ir pavojingais, nes valdžios institucijos neigiamai vertino bet koki nacionalinio savitumo pabrėžimą. Todėl nacionalinė regioninė istorija ilgą laiką neturėjo teorinio pagrindo.

Tūkstantmečių sandūroje atgimusį susidomėjimą regioninės istorijos konceptualizacija lėmė du veiksniai. Pirma, paskutiniame XX a. trečdalyje visame pasaulyje pasikeitė istoriografijos prioritetai. Nors epistemologinė revoliucija palietė istoriografiją vėliau nei kitas susijusias socialinio ir humanitarinio pažinimo sritis, ji privertė visas jos subdisciplinas permąstyti savo metodologinius ir teorinius pagrindus. Pasaulinės formalizuotos schemas akivaizdžiai užleido vietą antropologiškai orientuotai socialinei, kasdienio gyvenimo ir gyvenviečių istorijai. „Naujosios vietos istorijos“ sąvoka pradėjo daryti įtaką siekiui peržengti tradicinį „istoriografinį provincializmą“, įtvirtinant naują požiūrį į „vietą“ – ne kaip į periferiją, o kaip į specifinį socialinį ir kultūrinį objektą. Antra, žlugus SSRS, sparčiai vyko naujų tapatybių paieškos ir nacionalinės istoriografijos formavimasis. Tokiomis sąlygomis naujai interpretuotas regionalizmas tapo ne tik vietos apsisprendimo forma, bet ir galinga paskata įveikti provincializmą ir nacionalinį savęs įtvirtinimą. Regiono istorija virto lokalizuota nacionaline istorija, kuriai reikėjo atitinkamos teorinės ir metodologinės paramos.

Reikia tikėtis, kad XXI amžius šiuo požiūriu taps svarbiu etapu, nes šiandien ne tik sparčiai kaupiamos mokslinės žinios apie regionus, bet ir jų teorinis bei metodologinis suvokimas grindžiamas nauju filosofiniu pagrindu. Akivaizdu, kad šį procesą skatina natūralus mokslininkų siekis daryti įtaką šiuolaikiniams integracijos procesams, ypač visos Europos regioninės erdvės formavimui. Tačiau ne mažesniu mastu – ir grynai pažintinis interesas tyrinėti regionines kultūras ir jų tarpusavio įtakas, aiškintis vietovių vietą ir vaidmenį tuose socialiniuose ir kultūriniuose procesuose, kurie vyko ir vyksta Ukrainos erdvėje.

Istorinio regionalizmo sinerginis potencialas

Regioninių klausimų tyrimo sudėtingumą Ukrainos kontekste lemia jų persipynimas su etnonacionaliniais klausimais. Kurdama savo nacionalinę politikos struktūrą SSRS, valdančioji Komunistų partija iš tikrųjų kūrė regioninę sistemą, nors niekada to neakcentavo. Buvo manoma, kad, remiantis „visišku ir galutiniu“ nacionalinio klausimo spren-

dimu, regioninės problemos savaime išnyksta. Nei administracinė ir prievartinė respublikų sienų nustatymo praktika, nei gamybos vietos nustatymo principai, nei regioninės tapatybės formavimosi procesas nebuvo rimtos mokslinės analizės objektas. Nereikia nė sakyti, kad etninio persekiojimo ir deportacijų politika buvo visiškai nutylėta. Drauge dėl iškilusių problemų atsirado daug kliūčių, trukdančių organizuoti regioninių bendruomenių sugyvenimą ir įprasminti jų dramatišką istoriją.

Kadangi minimalus susidomėjimas regionų problemomis SSRS buvo palaikomas tik ekonomikos mokslo srityje, regionalizmas dažniausiai vadintas „regionine ekonomika“. Kultūriniai, etnodemografiniai, politiniai ir teisiniai regioninės plėtros aspektai iš esmės nebuvo tiriama. Manyta, kad istorinė ir ekonominė geografija sukuria pakankamai erdvės regionų savitumui tirti, todėl nebuvo jaučiamas poreikis kurti atskirą regionalizmo teoriją. Tik dešimtajame dešimtmetyje posovietinėje erdvėje ėmė ryškėti regioninių studijų teorinių koordinacinių kūrimo tendencijos.

Produktyviausias šiuolaikinio istorinio regionalizmo požiūris yra istorinis genetinis, padedantis suvokti vietos bendruomenių saviorganizacijos formų raidą ir atitinkamus socialinės normatyvinės kultūros principus. Tyrimo objektas pirmiausia yra ne teritorijos dalis, o savarankiška erdviškai organizuota bendruomenė, pagrįsta politinės, organizacinės ir gamybinės kultūros vienove. Regioninis pjūvis tokioje interpretacijoje labai padeda suprasti kultūrinę tapatybę, kuri iš esmės yra regioninė. Tai visų pirma specifinių tapatybės ir mentaliteto bruožų, kurie atsiranda veikiami geografinių, ekonominių ir politinių sąlygų, o vėliau tampa stabilia pasaulio suvokimo ir vertybinių orientacijų dominante, klausimas.

Sisteminiai regioninės tapatybės tyrimai daugiausia grindžiami naujausiais erdvinės sociologijos pasiekimais, kuriuose regionas pateikiamas ne tik kaip teritorija, bet ir kaip integracinis erdvės organizavimo modelis, lemiantis vienokius ar kitokius socialinius veiksmus. Integracinis lygmuo regioninėse studijose yra savotiškas pažinimo proceso „valdymo blokas“. Šiame lygmenyje ne tik apibrėžiamas integracinis regiono konstruktas, bet ir kuriami teoriniai pagrindai, regioninės specifikos tyrimo metodologija ir būdai, plėtojami teritorinio homogeniškumo, funkcinės regionų saviorganizacijos ir restruktūrizacijos kriterijai, rengiamos regioninės plėtros koncepcijos.

Remdamasis sociologijos, istorijos ir geografijos žiniomis, šiuolaikinis regionalizmas gali nustatyti regioninės raidos modelius ir daryti tiesioginę įtaką regioninio programavimo ir valdymo sprendimams. Deja, skirtingų sričių mokslininkų pastangos yra prastai koordinuojamos, o erdviniai požiūriai daugiausia lieka geografinės analizės srityje. Kuriant tikslų sistemą dabartiniame pokario regionų atstatymo etape, valstybei reikia strateginio planavimo, pagrįsto invariantų paieška, žinioms imlių mokslo sektorių ir aukšto lygio mokslinių tyrimų sinchronizacijos. Regionalizmo plėtojimas daugelio mokslo sričių sandūroje gali patenkinti šiuos poreikius ir tapti svarbiu regioninės politikos optima-

vimo veiksniumi. Būtent regionalizmo rėmuose suvokiami regionų plėtros strateginiai prioritetai, regioninių koncepcijų turinys ir tos mokslinės paradigmos, kurios naudojamos regionizacijos procesams modeliuoti.

Regioninių studijų taikomoji funkcija, įgyvendinama tiriant konkrečią visuomenės dinamiką regione, siekiant teoriškai ir metodologiškai pagrįsti regioninį planavimą ir prognozavimą, šiuolaikinėje realybėje tapo gerokai aktualesnė. Regionalizmo svarba taip pat pasireiškia žinių apie regionų vystymosi dėsningumus ir paradigmas, regioninio valdymo principus bei nacionalinių ir regioninių interesų derinimo algoritmų formavimu. Bendrų valstybinių ir regioninių interesų neatitiktis egzistuoja objektyviai: tarp jų visada buvo ir, aišku, bus tam tikrų prieštaravimų. Kad nebūtų dirbtinai eskaluojama, kiekviena valstybė turėtų nuolat stebėti visą sudėtingą nacionalinių ir regioninių prioritetų konglomeratą ir skirti dėmesio moksliniams tyrimams.

Visuotinės regionalizmo teorijos sukūrimas ypač sudėtingas dėl visos Europos regioninės erdvės, į kurią siekia įsilieti Ukraina, stabilumo klausimo. Pagrindinis uždavinys – didinti valdžios dėmesį visiems regioninės plėtros aspektams, įskaitant paramą mokslui. Ne tik nauji eurointegraciniai interesai ir regioninės politikos struktūrinės pertvarkos poreikiai, bet ir uždaviniai atsižvelgti į regioninio identiteto bruožus diktuoja būtinybę aiškiai apibrėžti mokslinio regionalizmo vietą ir vaidmenį siekiant suprasti socialines ir erdvines transformacijas. Tai, kad Ukrainos regionalizacijos dinamika istorinėje retrospektyvoje yra įsipynusi į be galo sudėtingą Europos erdvinių ir laiko procesų tinklą, lemia regioninių „kryžminių ryšių“ Europos istorinėje ir kultūrinėje erdvėje tyrimo metodologijos kūrimo svarbą.

Kultūrinė geografija jau yra sukūrusi kultūrinio regionalizmo kryptį, kuri tyrinėja tiek objektyvų kultūrinių skirtumų regioniniame kontekste pagrindą, tiek jų subjektyvų atspindį regioninėje sąmonėje. Geoistoriniuose tyrimuose aktyviai naudojami kultūrologiniai požiūriai, kuriais daugiausia dėmesio skiriama mentalitetų, identitetų formavimuisi ir specifiniam regioninių visuomenių chronotopui analizuoti. Socialinio ir kultūrinio dominavimo santykis labai pasikeitė pastarojo naudai. Visuomenės geoerdvinės struktūros tyrimas šiuo atveju laikomas geokultūrinių disciplinų teorijos ir metodologijos plėtojimo pagrindu, akcentuojant sistemą formuojantį „integralios“ teritorinės organizacijos veiksnį – socialinę regionalizaciją⁵.

Štai kodėl vienas iš regionalizmo prioritetų yra evoliucinė genetinė paradigma, susijusi su būtinybe suprasti paveldėtus socialinius ekonominius ir kultūrinius veiksnius. Jei praeities, dabarties ir ateities vienovė sąmoningai ar neprofesionaliai pažeidžiama, negalima atmesti socialinių sukrėtimų ir net natūralaus progresyvaus raidos ritmo

⁵ Олег Шаблій, *Суспільна географія [Socialinė geografija]*, у 2 книгах, кн.1: *Проблеми теорії, історії та методики дослідження [Teorijos, istorijos ir tyrimo metodologijos problemos]*, Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2015, p. 304–312.

sutrikdymo. Pakanka prisiminti, kaip septyniasdešimt metų trukusi direktyvinio planavimo totalitarizmo epopėja SSRS virto savitiksle raida. Užduotis įveikti iš sovietinės sistemos paveldėtą disbalansą ir iškraipymus neįsivaizduojama be aiškaus jų kilmės ir apraiškų supratimo.

Regionalizmo potencialą reikėtų vertinti ir būsimos Ukrainos saugumo aplinkos formavimo kontekste. Tokioje regioniniu požiūriu įvairialypėje valstybėje kaip Ukraina pagrindinis saugumo strategijos tikslas yra išsaugoti teritorinį vientisumą ir geopolitinį stabilumą. Atsižvelgiant į pasaulinę ir Europos pokario atstatymo patirtį, modeliuojant Ukrainos pokario vystymosi strategijas reikėtų remtis socialinės ir ekonominės politikos diferenciacijos ir segmentavimo principais, skirtais įvairių tipų bendruomenėms ir regionams. Pagrindinis priemonių sąrašas nustatomas atsižvelgiant į karo padarytos žalos konkrečioms teritorinėms dalims lygį, taip pat į konkrečius pokario saugumo iššūkius kiekvienoje iš jų. Planuojant Ukrainos atstatymą ir prognozuojant būsimą saugią aplinką regionų plėtrai, siūloma išskirti tris makroregionus: Rytinį (pasienio), Centrinį (pagrindinį) ir Vakarinį (užnugario). Specialistų teigimu, pateiktas makroregioninis suskirstymas leidžia nustatyti optimalias valstybės tolesnės plėtros strategijas, planuoti gamybos objektų išdėstymą, gyvenviečių sistemą, peržiūrėti transporto koridorius ir logistiką⁶. Tokia regionų diferenciacija turėtų būti įtraukta į naują Ukrainos regioninės plėtros valstybinę strategiją, kuri būtų orientuota į naujų pokario teritorijų atstatymo prioritetų nustatymą, atsižvelgiant į vietos realijas ir potencialias galimybes. Tačiau reikia suprasti, kad be teorinių koncepcijų ir mokslinės ekspertizės vargu ar pavyks pasiekti teigiamų rezultatų.

Regioniniai tapatybės konfliktų kontekstai

Kriziniai šių dienų įvykiai verčia dar kartą susimąstyti apie pilietinės tapatybės silpnumo ir konsoliduojančios nacionalinės idėjos trūkumo Ukrainoje priežastis. Besikeičiančių vertybinių determinantų sąlygomis tapatybės konstravimas aktyvinamas per opozicijas. Greitai atsiranda neigiama arba negatyvi tapatybė, kurios kraštutinė apraiška yra vadinamoji polemė tapatybė – bet kokio kūrybinio politinių strategijų potencialo atmetimas⁷. Tinkamiausias tokių situacijų analizės aspektas – nagrinėti jas per „tapatybės konflikto“, kuris tampa pagrindiniu šiuolaikinių konfliktų iššūkiu, fenomeno prizmę. Tapatybės kaitos ir paieškos problema būdinga daugumai pasaulio šalių ir yra universali „pereinamoju laikotarpiu“, kai senosios tapatybės praranda aktualumą, o naujos dar nėra susiformavusios. Tapatybės atsiranda permainų metu,

⁶ Анатолій Ткачук, Юрій Третяк, „Відновлення України. Регіональний аспект“ [„Ukrainos atstatymas. Regioninis aspektas“], in: *Дзеркало тижня* [Savaitės veidrodis], 2022-06-10.

⁷ Олена Злобіна, Олександр Резнік, „Громадянський простір України: ступінь ідентифікації та чинники консолідації“ [„Ukrainos pilietinė erdvė: identifikavimo laipsnis ir konsolidavimo veiksniai“], in: *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2006, nr. 2, p. 178–179.

kai kuriamos naujos reikšmės ir sociokultūrinės dominantės. „Tapatybė egzistuoja tik mūsų triukšme; kai mūsų triukšmas nurimsta, ji užmiega ir nebegirdima. Tapatybė tuo pat metu yra kova prieš dezintegraciją ir fragmentaciją, bandymas praryti ir kartu drąsus pasipriešinimas prarijimui.“⁸

Dvidešimt pirmojo amžiaus pradžioje tapatybės sąvoka vis dažniau siejama ne tiek su savirealizacija ir asmeninės laisvės siekiu, kiek su socialiniais konfliktais dėl nesi- baigiančių „tapatybės karų“. Olivieris Monginas atkreipia dėmesį į „tapatybės maniją“ kaip į vieną iš esminių demokratijos krizės priežasčių, kuri „skendi tuščioje politinės tautos abstrakcijoje“⁹. Nesunku sutikti su manančiaisiais, kad pati tapatybės sąvoka toli gražu nėra tobula. Tačiau dar niekas nepasiūlė geresnio termino sudėtingam ir dviprasmiškam asmeninės socializacijos procesui rekonstruoti. Nepaisant tam tikro neapibrėžtumo ir nepastovumo, jis laikomas tautos civilizaciniu ženklu ir pagrindiniu socialinio pažinimo sistemos pagrindu.

Istorinės raidos procese individas ir visuomenė pereina keletą savęs pažinimo etapų, susiformuoja ryšių ar konfrontacijų su kitomis grupėmis tinklas, savų preferencijų ratas ir prisirišimas prie vienos ar kitos vertybių sistemos. Šiame procese vyraujančios teigia- mos ar neigiamos emocijos lemia „suvokimo motyvaciją“, kuri daro įtaką visai visuomenės pasaulėžiūros sistemai, skatindama skirstymą į „savus“ ir „svetimus“. Mąstantis žmogus visada – sąmoningai ar nesąmoningai – stengiasi susieti savo veiksmus ir poelgius su tam tikroje bendruomenėje priimtomis normomis. Šia prasme tapatybė yra kategorija, kuri formuoja vertybes ir reikšmes nepriklausomai nuo konkrečių laiko parametrų. Asmen- ims ir grupėms būdingas nuolatinis ieškojimas šaltinių, kurie garantuotų jų įsišaknijimą; Simone Weil vizijoje tai yra pirmasis sielos poreikis, nors jį sunku apibrėžti. Kiekvienas žmogus siekia būti įtrauktas į bendruomenės, kurią automatiškai vienija gimimo vieta, profesija, aplinka, egzistavimo algoritmą. Jis reikalauja suvokti beveik visą moralinį, intel- ktualinį ir dvasinį gyvenimą „tarpininkaujant tiems sluoksniams, į kuriuos jis natūraliai patenka“¹⁰. Jei tokie sielos poreikiai neranda realizacijos ir įsikūnijimo, kyla susitapatini- mo konfliktas.

Regioninės tapatybės konfliktai turėtų būti nagrinėjami teritorinės konstruktyvistinės paradigmos kontekste, kaip geopolitinių transformacijų ir teritorinių pokyčių rezulta- tas. Teritorinių parametrų svarba istorijoje nuolat didėja, ir šiame kontekste naujai išky- la makro-, mezo- ir mikrolygmenų santykio problema istorinėje analizėje. Sociologinį nominalizmą keičia konstruktyvistinė metodologinė strategija, kai pagrindinis tyrimo

⁸ Зигмунт Бауман, *Плинні часи. Життя в добу непевності* [Dabartiniai laikai. Gyvenimas netikrumo amžiuje], Київ: Критика, 2013, p. 185–186

⁹ Олів'є Монжен, *Виклики скептицизму. Зміни інтелектуального пейзажу Франції* [Skepticizmo iššūkiai. Pran- cūzijos intelektualinio kraštovaizdžio pokyčiai], Київ, Дух і Літера, 2011, p. 117–118.

¹⁰ Симона Вейль, *Укорінення. Лист до клірика* [Įsišaknijimas. Laiškas dvasininkui], Київ: Дух і Літера, 1998, p. 36.

objektas yra objektyvių ir subjektyvių veiksmų, atsispindinčių socialinėje dinamikoje, visuma. Šioje strategijoje daugiausia dėmesio skiriama erdvinės ir socialinės aplinkos įtakai žmonių gyvenimo būdai, sąmonei ir elgsenai, atidžiai stebint destruktivias socialines praktikas, dezintegracijos ir fragmentacijos veiksmus bei hibridinių tapatybių formavimosi mechanizmus.

Hibridinės erdvės pristatomos kaip socialinių politinių procesų ir krizinių būsenų formuojamos teritorijos, turinčios „kitokį“ kultūrinį pagrindą ir visuomenės tapatybę. Toks socialinių ekonominių ir politinių kultūrinių santykių formatas suteikia erdvinėms sistemoms „transformuojamumo“, „lankstumo“ ir „lokalumo“ savybių. Kultūriniais hibridais Gomi Bhagba vadina erdves, išsidėsčiusias tarp tautų, tarp jų esančiuose „plyšiuose“. Nors kultūrinių hibridų gebėjimas mėgdžioti ir persikūnyti yra didelis, apskritai toks „hibridiškas“ dažniausiai virsta atskirtimi ir „benamyste“. Krizinėje situacijoje sudėtingoje daugiakultūroje sistemoje labai greitai susiformuoja „hibridinė“ tapatybė, kurios ribos tarp „savų“ ir „svetimų“ praranda griežtumą ir susiformuoja sąlygos įvairioms savimonės formoms ir „kultūriniam susikirtimui“¹¹. Toks susikirtimas yra visuomenės pragmatiško požiūrio į būdus, kaip išlikti disfunkcinėje ir transformacinėje erdvėje, išraiška, bandymas kurti ir reprezentuoti savo regioninės plėtros logiką.

Hibridinė tapatybė reiškia situacinį kultūrinių kodų „persijungimą“ ir sąlygoja naujų savidentifikacijos matricų, galinčių paveikti vietos visuomenės vertybines dominantes, pasaulėžiūros nuostatas ir mentalitetą, formavimąsi. Šis socialinis ir kultūrinis formatas reiškia nuolatinį pasirengimą keistis ir prisitaikyti prie išorės iššūkių. Archetipinių įvaizdžių, susijusių su herojiška ar dramatiška kiekvienos iš sąveikaujančių bendruomenių praeitimi, mobilizacija konflikto metu visuomenės sąmonėje gali visam laikui sustiprinti neigiamą priešingos pusės įvaizdį. Vietinis tarpvalstybinis identitetas, turintis savo erdvines preferencijas ir būdingą „mentalinį žemėlapi“, kuris lemia vertybių sistemą ir bendravimo atmosferą, formuojasi pamažu. Padėtis ypač sudėtinga tais atvejais, kai ribos tarp tam tikrų teritorijų nubrėžtos savavališkai arba jos jau yra buvusios konflikto objektu.

Neabejotina, kad būsimas Ukrainos civilizacinis vystymasis turi būti atsakas į laikmečio iššūkius. Pagrindinis svarbiausias tikslas – sumažinti praeities traumų poveikį ir tikėtiną riziką, nes dauguma konfliktų šiuolaikiniame pasaulyje kyla dėl tapatybės krizių, atsirandančių dėl nepasitikėjimo, sąmonės rearchaizacijos, socialinės atskirties ir politinės nekompetencijos. Tikimės, kad šiuolaikinės regioninės erdvinės paradigmos pagaliau padės rasti algoritmą, kaip atsakyti į pagrindinį XXI a. iššūkį – pavojingai hipertrofuotų ir labai politizuotų kultūrinių civilizacinių skirtumų iššūkį. Reagavimas į erdvinius iššūkius šiuolaikiniame pasaulyje tampa pilietiškumo ir konkurencingumo rodikliu, o tai

¹¹ Homi K. Bhabha, „Culture's in-between“, in *Questions of cultural identity*, Londonas: SAGE Publications, 2011, p. 53–60.

skatina tikėjimą, kad regioninė tapatybė nebus prarasta ar supainiota galingo globalizacijos antplūdžio akivaizdoje.

Išvados

Susidomėjimo tapatybių kūrimu ir funkcionavimu proveržis, sukeltas SSRS žlugimo, šiandien yra dar labiau stiprinamas hibridinio karo, kurį Rusijos Federacija pradėjo prieš Ukrainą, realijų. Reikia pripažinti, kad mokslinio pažinimo įtaka masinei sąmonei vis dar atrodo nepakankamai ištyrinėta. Siekiant suvokti, kaip ir kodėl didelę dalį Ukrainos piliečių stipriai paveikė „Rusų pasaulio“ idėjos, reikėtų iš naujo išnagrinėti visą regioninės tapatybės formavimosi procesą ir išsiaiškinti, kaip ir kada buvo paleisti konflikto dinamikos mechanizmai.

Akivaizdu, kad išsamiai apsvarsčius tiek saviidentifikacijos raidą skatinančius, tiek stabdančius veiksnius, problema tampa ne paprastesnė, tačiau kaip tik sudėtingesnė. Tačiau įsitikinimas, kad regioninis modeliavimas ir prognozavimas Ukrainos istorijos moksle nusipelno atskiros tyrimo perspektyvos, skatina mus nuodugniai analizuoti atitinkamą socialinį foną ir taikyti specialius retrospektyvos metodus, verčia ieškoti tiek naujų priegū prie „traukos ir atstūmimo“ apraiškų Ukrainos istorijoje, tiek aktualių – tradicinių ir netradicinių – šių temų refleksijų.

Visada reikia prisiminti, kad tapatybės prioritetai yra tiek individo, tiek lokaliai bendruomenės saviidentifikacijos pagrindas. Tradiciniai „likimo“ ir „sugrįžimo“ archetipai daro tokį stiprų spaudimą visuomenės sąmonei, kad priespaudos ir aukos nuostatos persmelkia visą socialinės egzistencijos audinį. Konservatyvūs tolimos praeities pėdsakai, ankstesnio susiskaldymo atgarsiai, sovietinių laikų „revoliuciniai“ eksperimentai, regioninio elito konfrontacijos pasekmės – visa tai lemia Ukrainos regioninį bipoliškumą, kuris pasireiškia tiek skirtingu praeities vertinimu, tiek ateities strategijų pasirinkimu.

Mokslo, kaip ir valdžios, galimybės daryti įtaką vertybinių orientacijų logikai yra gana ribotos. Kultūrinė įvairovė, ką ir kalbėti apie politinę ir ideologinę konfrontaciją, vienaip ar kitaip kertasi su integracijos tendencijomis. Tačiau kiekviena visuomenė turi bendrų socialinių vertybių, galinčių ją suvienyti. Nuodugni politinių ir ideologinių veiksnių įtakos tautinės tapatybės formavimuisi analizė, paremta šiuolaikinėmis realijomis, regioninio heterogeniškumo ir vertybinių skirtumų dinamikos stebėseną, yra viena iš prioritetinių Ukrainos socialinių ir humanitarinių tyrimų krypčių.

Tikimės, kad regionalizmas susidoros su šiais sudėtingais uždaviniais. Dėmesys objektyvių regionalizacijos procesų ir tendencijų, socialinių, ekonominių ir politinių reiškinų erdvinės dinamikos dėsnų tyrinėjimui sudaro prielaidas suvokti, re-produkuoti ir reprezentuoti regioninių erdvių „kultūrinius kodus“ kaip reikšmingus subjektyvios tikrovės atskaitos taškus, galinčius paveikti visuomenės motyvaciją ir

stereotipus. Regioninė perspektyva leidžia įvertinti regiono vaidmenį perduodant pasaulinės ir nacionalinės kultūros vertybes, suvokti jo istorinį unikalumą ir kartu dalyvavimą visos šalies ekonominėje, politinėje ir kultūrinėje erdvėje. Vis dažniau tvirtinama, kad toks vertinimas įmanomas tik tvirtai remiantis moksliniais pasiekimais, apimančiais reikšmingus pažinimo teorijos poslinkius ir prisidedančiais prie inovatyvios mokslinės aplinkos kūrimo.

Jaroslava Vermenych

Ukrainos visuomenės regioninė tapatybė: socialinis-humanitarinis diskursas

SANTRAUKA

Straipsnio tikslas – aktualizuoti regioninio požiūrio taikymą siekiant suvokti geopolitinės dinamikos strategijas Ukrainos erdvėje, civilizacinius ir kultūrinius regionų raidos ypatumus, sudėtingą nacionalinių ir regioninių dimensijų tarpusavio priklausomybę istoriniame procese. Dėmesys telktas regioninių konfliktinių problemų Ukrainoje priežastims, susijusioms su specifine regionų tapatybe, skirtingomis socialinėmis ir kultūrinėmis vertybėmis ir mentaliniais stereotipais. Regionalizmo metodologinių priėgų taikymas laikomas tinkamiausiu įrankiu tiek norint išsiaiškinti konflikto dimensiją Ukrainos tapatybės formavimesi praeityje, tiek ieškant konstruktyvaus „tapatumų konflikto“ problemos sprendimo dabartyje. Įrodyta, kad šiuolaikinės regioninės istorijos mokslinė erdvė yra priimtinas laukas analizuoti regionines visuomenes, ekonominę ir demografinę padėtį regionuose, individualius ir grupinius, socialinius ir teritorinius tapatumus, vietos politines ir kultūrinės preferencijas. Pažymima, kad pokario Ukrainos atkūrimo sąlygomis regioniniai ypatumai įgijo sistemą formuojančių normų ir struktūrinių bei funkcinių determinantų vaidmenį, kurie veiksmingai skatina ir stiprina at(si)kūrimo procesus regionuose ir sąlygoja visos šalies saugios erdvinės aplinkos formavimą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Ukrainos visuomenė, regioninis identitetas, regioniniai konfliktai, regiono istorija, saviidentifikacija, regionalizmas, saugumo aplinka.